

Várhelyi Zsuzsanna

A római család története

Saller, Richard P.:

Patriarchy, Property and Death in the Roman Family.

Cambridge, Cambridge University Press, 1994. 249 p.

(Cambridge Studies in Population, Economy and Society in Past Time, 25.)

Az 1980-as évek kezdete óta az antik társadalomtörténet területén gyökeres változások mentek végbe, melynek eredményeképpen a római család kutatásában a sokszor banális és forráskritikát mellőző leírásokat modern szociológiai és demográfiai módszerekkel dolgozó elemzések váltották fel. A családtörténet, mint tudományág, kérdéseit és tekintélyét is a francia Annales-iskolának köszönheti, a római család kutatása azonban, talán pontosan az inherens problémák révén, elsősorban az inkább elméleti modellekkel dolgozó angolszász ókortörténet-tudománynak köszönhető. Ahhoz ugyanis, hogy a római családról beszélhessünk, két sajátságot kell elfogadnunk, egyrészt, hogy a frankofón újkori kutatásokat meghatározó anyakönyvek, források nem állnak rendelkezésre, másrészt, hogy a fennmaradt források által nyújtott adatok legtöbbször természetüknél fogva pontatlanok.

Historiográfiai szempontból a római társadalom elemzésének története így kiábrándulások sorozata, melyeket Saller új könyvének második fejezetében foglal össze. A római halálozás kérdésében a kutatóknak elsőként a rendelkezésre álló adatokat, mint például az *ulpianusi* várható élettartam táblázatot (Dig.35.2.68), a sírfeliratokban szereplő életkort, a sírokban talált csontvázakat vagy az egyiptomi cenzus fennmaradt eredményeit kellett kiértékelnie.¹ Míg ezen adatok egy csoportja sem nyújt modern szempontból elfogadhatónak számító adatokat, sőt nem is tekinthető általánosnak a római társadalom egészére, segítségükkel valószínűsíthető, hogy Róma klasszikus korában a születéskor várható átlagos élettartam 20 és 30 év között volt.

A kiábrándulások után Saller módszertani javaslata, melyet a David I. Kertzerrel közösen szerkesztett 1991-es „*The Family in Italy*” bevezetésében tárgyal, új

¹ A Digestában található formula szerint a húsz év alatti személyek várható élettartama további 30 év; a 20-24 éveseké további 28 év; a 25-29 éveseké további 25 év; a 30-34 éveseké további 22 év; a 35-39 éveseké további 20 év; a 40-49 éveseké a 60 éves korukig hátralevő évekből egyet levonva kapható meg; az 50-54 éveseké további 9 év; az 55-59 éveseké további 7 év; végül pedig 60 év felettiak esetében pedig további 5 év. Ez a számítási mód, mely elsődlegesen adminisztratív célokat szolgált, nem felel meg a modern demográfiai kutatások alapján valószínűsíthető várható élettartamnak. Az egyiptomi papiruszleteken fennmaradt, 14 éves periódusokban tartott népszámlálás adatai az összes családhoz tartozó személy nevét és életkorát tartalmazzák. Ez a legmegbízhatóbb forrásunk demográfiai kérdésekben, a leletek azonban töredékesek és földrajzilag meglehetősen behatároltak. Lásd Bagnall, R. S. – Frier, B. W.: *The Demography of Roman Egypt*. Cambridge, 1994.

fejezetet nyitott meg a római családtörténeti kutatások területén.² A perspektíva történeti és antropológiai; és kifejezett célja, hogy véget vessen a kettő közötti dichotómiának: a területileg és az elemzett korszak tekintetében behatárolt történeti elemzések és a több történeti korszakot átfogó, nagy változásokat leíró antropológiai szintézisek összehangolatlanságának. A módszer lényege tehát az összehasonlító elemzés.

A római halálozás kérdésében ez például azt jelenti, hogy Saller új könyvében a modern demográfiában bevett élettartam táblázatokkal dolgozik, melyek a halálozások V-alakú eloszlásából indulnak ki; és bár a várható élettartam az egyes populációkban nagyban különbözik, demográfiai konstansnak tűnik, hogy a korai magas gyermekhalálozás a tízes évek elejéig folyamatosan csökken, majd lassan növekedve a negyvenes évek végén újból megugrik (így adva ki a V-alakot). Coale és Demeny várható élettartam táblázataiból³ Saller az Európán belül földrajzilag megragadható, demográfiai különbségek alapján készített négy modell közül, az északi, déli és keleti modellekhez képest legsemlegesebb „nyugati” modellel dolgozik, mely a várható élettartamot 2,5 évenként lebontva önálló táblázatokban adja meg 10000 újszülöttre vonatkozóan a túlélők számát, és rájuk vonatkoztatva a várható élettartam változásait.

A táblázatok használata azonban túlmutat ezeken az adatokon, a magas korai halandóságon és a számunkra rövid várható élettartamon. A „Nyugat 3” táblázat segítségével (mely az átlagos várható élettartamot 25 évre teszi) Saller egy mikroszimulációt hozott létre (ld. 3. fejezet).⁴ Az így generált mintapopulációhoz Saller az antik epigráfia nyújtotta házassági adatokat használta, amelynek alapján meg lehet különböztetni az irodalmi forrásokban túlnyomó többséggel található, a „szénatori rétegre” vonatkozó átlagos házassági életkort (nők: 15 év, férfiak: 25 év) a „közönséges” házassági kortól (nők: 20 év, férfiak: 30 év).

De mire is jók ezek a táblázatok, melyek egyes életkorokra lebontva megadják az életben lévő különböző rokonok átlagos számát, azok átlagos életkorát, és azt, hogy az életben lévők hány százalékának vannak biztosan élő rokonai? A mikroszimulációtól nyilvánvalóan nem várhatunk pontos számadatokat. Ehelyett a táblázatok általános képet adnak arról, hogy a valószínűleg tekinthető demográfiai paraméterek hogyan befolyásolják a rómaiak életben lévő rokonságát – méghozzá egész életük során. A szimulációban reprezentált adatok realitását az mutatja, hogy kevés eltérést mutatnak az egyiptomi census adataitól, azaz hogy a szimulált populáció demográfiailag nem elképzelhetetlen egy antik, mediterrán társadalomban. És Saller célja könyvének első részében pontosan ez: be-

² *The Family in Italy from Antiquity to the Present*. New Haven, 1991. 1.d. Saller első jelentős publikációját ez irányban: *Classical Philology* 82, 1987. 21–34. (párja Shaw, *Journal of Roman Studies* 77, 1987, 30–46.).

³ Coale, A. J.–Demeny, P.–Vaughan, B.: *Regional Model Life Tables and Stable Populations*. New York, 1983. (2. kiadás)

⁴ CAMSIM szimuláció: Smith, J. E.–Oeppen, J.: „Estimating numbers of kin in historical England using demographic microsimulation”. In: *Old and New Methods in Historical Demography*. Szerk.: Schofield, R. – Reher, D. Oxford, 1993. Saller könyvében az általa túl optimistán tartott 32,5 éves átlagos élettartamra vonatkozó táblázatok is megad.

mutatni, hogy az antik források és modern demográfiai módszerek kombinálásával mit tudhatunk meg a római családról.

A mikroszimuláció adatai nyilvánvalóan önkényesek, és csak arra az esetre állnak, ha elfogadjuk, hogy a születéskor várható átlagos élettartam 25 év volt, és a férfiak első házasságára átlagosan 30 éves koruk körül került sor. Saller érdeme azonban, hogy világossá teszi, ezek az adatok azt jelentik, hogy 15 éves korára a rómaiak harmada, 20 éves korára pedig már a rómaiak fele elveszti édesapját. Ez azonban már jelentősen befolyásolja hagyományos ismereteinket a *paterfamilias* (családapa) hatalmáról, vagy annak valószínűségéről, hogy a hozományt adó apa megérné azt, hogy az összeg visszatér családjába a házasság végén.

Ezen adatok fényében Saller könyvének második részében (4-6. fejezet) a római család hagyományos definícióit és normáit veszi nagytító alá, a *patria potestas* (apai hatalom) mellett olyan meghatározó fogalmakat, mint *familia* (család), *domus* (otthon, ház) és *pietas* (odaadás, szeretet). A legalapvetőbb probléma nyilvánvalóan az, hogy a római *familia* és párja, a *domus* fogalma magába foglalja a nukleáris családon kívül más rokonokat és a háztartásban szolgáló rabszolgákat is (4. fejezet). Ez néhány kutatót arra a nyelvet és kultúrát whorfi módon azonosító tézisre vezetett, hogy a családi érzések is ebben a nagyobb körben oszlottak szét; Saller viszont az ilyen állítások tudományos értékét megkérdőjelezi. Szerinte ugyanis a család fogalma alatt a nukleáris családot értették, mely azonban – és ez jelentette a problémát – a halálozások és válások révén nem volt statikus. A *familia* fogalmának letisztulását megnehezítette, hogy a legfontosabb tagok személye sokszor változott. Ebből a szempontból különösen érdekes a családok idealizált és egyben véglegesnek tekinthető reprezentációja sírokban és sírfeliratokon. Amit építészeti és a Vatikán és az Isola Sacra ház alakú, belül díszített sírépítményei kifejeznek, az az élők *domus*ának analógiája; és bár Ulpianus tagadja ennek jogi tartalmát (Dig.11.7.14.8), a római köztudat azonosította a temetés finanszírozását az öröklés tényével. A sírfeliratok egyik leggyakoribb formulája „*A fecit) B k(arissimo)*” a még korábban, az életben lévők között fennálló kölcsönös lekötelezettség és érzelmek kifejezése. A és B az esetek több mint kétharmadában férj és feleség vagy szülők és gyermekek, és a feliratok gyakran utalnak olyan családi érzelmekre, mint *pietas* vagy *caritas* (ragaszkodás, szeretet). A szövegek és az ikonográfia a nukleáris családra korlátozódik, a családban felszabadított rabszolgákat és más, a familiához tartozó személyeket pedig ritkán azonosították név szerint.

A *paterfamilias* sajátosan nagy hatalma a római *familián* belül az antikvitásban, a jogban és különösen a görög hagyományban közhely volt. (Dion.Hal. 2.26.4; Sex.Emp. 3.211). Saller (5. fejezet) támadja ezt a modern történetírásban is, legalábbis a XVI. század, azaz Jean Bodin óta bevett álláspontot, mely a családi kapcsolatok teljesen asszimetrikus felépítését veszi alapul, és például Paul Veyne leírásában ezt az apai hatalmat tekinti a családok alapvető szervezőerejének.⁵ Az

⁵ Bodin, Jean: *The six bookes of a commonweale; A History of Private Life: From Pagan Rome to Byzantium*. Szerk.: Veyne, P. Cambridge, 1987.

engedetlen fiúk kivégzéséről szóló, legendás és jobbára századokkal korábbra tett történetek mellett forrásainkban ugyanis jócskán szerepelnek mostohaszülökkel házasságtörésen kapott vagy pazarul költekező fiúk is, melyek alapján már kétségbevonható, hogy a rómaiak különböztek volna más preindusztriális társadalmaktól.⁶ Az eliten belül különösen világosnak tetszik, hogy az apa hatalma mellett a gyermekek támaszkodhattak az anya és más rokonok segítségére is. A római erkölcsöt bemutató *exemplában* a *pietas*, a gyermekek apjuk iránti engedelmsége mellett (Aeneas hátán menti ki apját az égő Trójából) magába foglalja az apa lekötelezettségét felesége iránt (T. Gracchus vállalja a halált felesége helyett, Plin.NH 7.121). A család belső elrendezéséről a fentebb említett, demográfiai összehasonlító elemzés révén Saller néhány további következtetésre is jut. Először is, más premodern társadalmakkal való hasonlósága révén a római családban is természetesnek vehető az a generációk közötti konfliktus, amit az egyetlen patrimonium több felnőtt generáció közötti megosztásának lehetősége okoz. Ugyanakkor különösen a kevésbé vagyonos családokban felnőtt fiúk és a hozzájárulásukra szoruló apák viszonya a valóságban szimmetrikusabb lehetett. Autoritás és fizikai erőszak kapcsolata, és különösen ennek társadalmi megítélése azonban elsősorban a hatalom ideológiájának függvénye, és így kérdéses marad, hogy mennyi az objektív tartalom azokban a kijelentésekben, melyek – római illetve más, későbbi források alapján – a római apa hatalmát családjával szemben szélsőségesen nagyra értékelik.

Ez utóbbi szempontból különlegesen érdekes annak a vizsgálata, hogy hogyan ítélték meg a rómaiak az erőszaknak nem az élet elvételére szolgáló, hanem kevésbé extrém formáját, a testi fenyítést (6. fejezet). Bármennyire visszatetsző legyen is ez a modern olvasók szemében, a rómaiak számára a testi büntetések bevett és legitim módszernek számítottak. A fizikai fenyítés szimbolikus jelentősége a nyilvános megszégyenülés mellett pontosan a rabszolgákkal való azonosításban rejlett. A jogászok érvelésében pontosan ez különbözteti meg a szabadokat a rabszolgáktól, és a római polgárjoggal, gondoljunk csak Pál apostol megkülönböztetésére, összeférhetetlen volt az ütlegelés.⁷ A fizikai büntetés tehát a római társadalomban jelzésértékű volt; kérdés, hogy mit árul ez el a jogi szempontból egyformán a *paterfamilias potestas*a alatt álló gyermekek és rabszolgák helyzetéről. Catotól Senecáig számos forrás bizonyítja, hogy bár a testi fenyítés tekintetében megoszlottak a vélemények, a gyermekeket és rabszolgákat megkülönböztették egymástól. A rabszolgák bántalmazása humorosnak szánt irodalmi toposz volt,⁸ a gyermekeket azonban jobbára csak a tanáraik ütlegelték. Míg a szabadok gyermekei kinőttek a *puer* (gyermek) státusból, és vele együtt maguk mögött hagyták a fizikai büntetés fenyegetését is, a rabszolgák nevükben és bánásmódban is *pueri* maradtak. Ez a megkülönböztetés árulkodik

⁶ Harris, W. V.: „The Roman father's power over life and death”. In: *Studies in Roman Law in Memory of A. Arthur Schaller*. Leiden, 1986. 81–95.

⁷ Ez a megkülönböztetés a Kr. u. 2. század folyamán eltűnik (141).

⁸ Plautus, *Truculentus* 775–82, *Alulularia* 48; Petronius, *Sat.* 49; *Iuvenalis* 6.480.

a gyermek-szülő és a rabszolga-tulajdonos viszony alapvetően eltérő jellegéről: a *paterfamilias* kényszeríti rabszolgáját („megtöri”, Cic.Rep. 3.37), aki félelemből engedni kihasználni magát, viszont gyermekével szemben, aki majd társadalmi pozícióját és vagyonát öröklí, csak részben használ fizikai erőszakot. A *paterfamilias*nak csak annyiban célja a megszügyenyítés, hogy önmérsékletet tanítson fiának, de a nevelés lényegében a később elfoglalandó pozícióra, és így a gyermek értelmére irányul.

A családi vagyon generációk közötti megosztása és ennek problémái adják a kötet harmadik részének témáit: örökösödési stratégiák (7. fejezet), a kiskorú örökösök gyámsága (8. fejezet) és a hozomány (9. fejezet). Az egyiptomi papi-rusz dokumentumok, és az elszórt irodalmi utalások mellett itt fő forrásunk a Digesta. Ez utóbbi esetében azonban óvatosságra int, hogy a Kr. u. 6. századi jogi kivonat készítése során módosítottak a klasszikus szövegeken, amennyiben a közbeeső korszakban történt változások miatt azok már nem voltak érvényben. Emellett Saller kiemeli, hogy a jog nem azonos a társadalmi gyakorlattal, sőt nem is tekinthető e gyakorlat magyarázatának. Ebből a szempontból döntő fontosságú, hogy a római örökösödési jog nem pusztán egyetlen, előre megadott szabályt ír elő, hanem egy sor eszközt és módot, melyek segítségével a polgárok elvileg szabadon rendelkezhetek vagyonukról, azaz potenciálisan függetleníthették magukat a társadalmi normáktól. Saller elemzésében a jogi szabályozás tehát így nem restriktív vagy preskriptív előírás, hanem rugalmas eszköz, amely lehetőséget nyújt bizonyos stratégiákra, melyek segítségével a rómaiak megbirkózhattak az élet adta különböző lehetséges eseményekkel – végső soron azonban legtöbbször a társadalmi normák betartásának érdekében.

A családi státusz és vagyon továbbadása demográfiai szempontból a helyes arány eltalálását jelenti: túl sok gyermek között biztosan akad fiú, aki továbbvige a család nevét, túl sok gyermek közt azonban annyira szét is oszolhat a vagyon, hogy már nem teszi lehetővé, hogy fenntartsák a család rangját. A római jog az öröknyagyásban rendkívül nagy szabadságot adott a *paterfamilias*nak, aki vagyonának $\frac{3}{4}$ -ét szabadon hagyhatta az általa választott örökösre, és emellett az adoptálás, a rabszolgák felszabadítása, valamint a válások-újraházasodások szabadsága révén a rokoni kapcsolatok meghatározásában is – a későbbi Európában is sokáig páratlan módon – nagy szerepet játszhatott.

Ugyanakkor a korai császárkori szenátori arisztokrácia sajátos jellemzője, hogy minden generációban több mint kétharmaduk kicserélődik. Saller szerint ezt azonban nem az örökösödési gyakorlat sikertelenségeként kell értelmeznünk. A rómaiak, a későbbi európai arisztokráciáktól eltérően, nem a családi vagyon vérrokonokra hagyásában látták az örökösödés célját, hanem emlékeztük megörökítésében és a családi *nomen* továbbörökösítésében, mely azonban örökbefogadáson és felszabadított rabszolgákon keresztül éppúgy lehetséges volt, mint saját gyermekeik révén. A jogi írásokban megőrződött *fideicommissa* (hitbizományok) tanúsága szerint a stratégiák a vagyont az élő, közeli családtagok és a felszabadítottak között osztották szét, és nem a *posteritas* (utókor) hosszú távú elrendezésével foglalkoztak. Saller eredményei itt azt sugallják, hogy az öröknyagyás római szabadsága nem tette szükségessé a szűkebb családon belüli

reprodukción, sőt annak a veszélye, hogy a vagyon esetleg túl sok gyermek közt fog megoszlani kifejezetten korlátozhatta a születendő gyermekek számát.

A Tizenkétábrás törvények apai ágú rendje mellett felnövő anyai ági gyakorlat, mely valószínűleg szorosan összefügg a nem-apai rokonságok általánossá váló elismerésével, már a Kr. e. 1. században elismerést nyert a praetori edictumban, és a Kr. u. 2. században két törvényben. A Cicero korától fennmaradt *fideicommissa* világosan mutatják, hogy bőven adódott lehetőség még az írott végrendeletek szabadságát korlátozni próbáló törvények megkerülésére is, akár csak a végrendeletek formailag nem megfelelő voltából fakadó veszély kiküszöbölésére. A letétek biztosították, hogy a túlélő házastárs, gyermekek, sőt a felszabadított rabszolgák is az örökgyógy akarata szerint részesülhessenek a vagyonból, függetlenül az előre nem kiszámítható egyéni élettartamtól. A mikroszimulációban bemutatott élettartam adatok és a fennmaradt jogi esetek egyaránt közelebbi képet adnak a családi élet valóságáról, mint az egyszerű, egyvonalú leszármazást feltételező modern elemzések. Ezek a jogi esetek, akár csak a sírfeliratok, egybehangzóan azt bizonyítják, hogy az örökösödési gyakorlat az első helyen általában a közvetlen családnak, míg közvetlenül utána a felszabadítottaknak kedvezett: a cél nem az, hogy a vagyont az apai ág leszármazottaira (*agnati*) korlátozzák, hanem hogy minden a háztartáshoz tartozó személy méltón részesedjék.

A családi vagyon kiskorú gyermekekre örökítését a *paterfamilias* halála után gyámok segítségével rendezték. A *tutela impuberum* (kiskorúak gyámsága) gyakoriságát a mikroszimulációs adatok tovább hangsúlyozzák, mivel a pubertás korának végére, amíg a jog kötelezővé tette egy gyám kiállítását, a gyermekek egyharmadának nem volt életben az apja. A *paterfamilias* a *tutor* (gyám) kijelölésével általában egy magasabb rangú rokont tisztelt meg (melynek modern mediterrán megfelelője nyilvánvalóan a keresztapa). A *tutor* feladata nem a gyermek nevelése, (a *custodia* (felügyelet) az anyára marad), hanem az örökül hagyott vagyon gondozása volt. A gyakorlatban a *paterfamilias* általában több tutort is kijelölt végrendeletében, és a *tutela* gyakoriságára utal, hogy három ilyen megbízatás esetén lehetett csak továbbiakat visszautasítani. Végrendeletben kijelölt *tutorok* híján a legközelebbi apai ági rokonokra maradt a feladat, ezek hiányában pedig a városi tisztviselőknak kellett egy megfelelő személyt kijelölni. A *Digesta* részletesen foglalkozik a feladatukat nem jól végrehajtó gyámok büntetésével, valamint a több gyám révén előadódó jogi problémák megoldásával. A Kr. u. 2. századra egy párhuzamos intézmény, a *cura minorum* (ifjak feletti gondnokság) is törvénnyel szabályozott gyakorlattá lett, mely a pubertástól, azaz a *cura* végétől 25 éves korukig tartotta gondozás alatt az apátlan árvákat, akik ekkorra a gyermekek kétharmadát tették ki. A mikroszimuláció alapján Saller így arra a következtetésre jut, hogy a vagyonnal rendelkező rómaiak több mint egyharmada *tutela* vagy *cura* alatt állt.

A római morál a *tutor*-kötelezettségét közvetlenül a szülői feladatok után, és a *hospitalitas* (vendégszeretet), a *clientela* (kliensi viszony) és a rokoni kötelezettségek elé helyezte (Aulus Gellius, NA 5.13). A *tutela* szent kötelezettség, *officium*, és bár

elsősorban nem becsületbeli, hanem tiszteletbeli ügy, morális jelentőségét mutatja, hogy a gyám standardja megegyezik a *bonus paterfamilias*éval. A fenti számadatok tükrében ez már sokat mond a római gazdaságról és társadalomról is: ha ugyanis a római tőke jelentős része a *tutorok* kezében volt, akik elszámolással tartoztak a vagyon helyes gondozásáról, az nagy mértékben befolyásolhatta a befektetők kockázatvállalását. A legdöntőbb elem azonban, hogy a társadalmi kapcsolatok tekintetében az apák nyilvános feladata, hogy gyámokat jelöljenek ki gyermekeiknek, a társadalmi struktúra szempontjából döntőbb szerepet játszott, mint az oly sokszor elemzett *amicitia* (barátság) és *hospitium* (vendégbarátság).

Míg Saller könyvében javarészt fiúgyermekre koncentrál, az utolsó fejezet témája a római nőket is közvetlenül érintő hozomány célja és használata. A hozomány az örökség melletti egyik legfontosabb eszköz, amelynek segítségével vagyont lehetett a római társadalomban továbbadni, és ahhoz hasonlóan rugalmas keretek között funkcionált. Míg a görögöknél, és számos későbbi európai társadalomban is a hozomány célja, hogy kiadja a lánygyermek részeseését az apai vagyomból, a római hozomány nem jelentette a lánygyermek teljes örökrészét, hanem a feleség eltartásának költségeit volt hivatva fedezni a házasság időtartama alatt. A feleség a *sine manu* (a családfői hatalom nélküli) házasságban definíció szerint saját apjának *potestas*a alatt maradt, és *peculium*mal (megtakarított külön tulajdon) rendelkezett; az apa halála esetén pedig részesegett az örökségből. A hozomány Rómában nem jelentette szükségképpen az apai vagyon jelentős részét, és eltérően a későbbi Európában előálló helyzettel, nem is inflálódott: jogi forrásaink szerint a csillagászati egymillió sestertiusos római hozományok mellett például a provinciális elit körében hosszú ideig standard elvárás maradt egy 50-100 ezres hozomány.⁹

Saller fő kérdése tehát, hogy miért alakult ki a római hozományok sajátos jellege, azaz, hogy nemcsak nem jelentették a lánygyermek apai örökrészét, de nem is inflálódtak. A *paterfamilias* számára a lánygyermekének szánt vagyon elosztása a hozomány, a *peculium* és az örökség között nyilvánvalóan stratégiai kérdés volt, amelyhez számos tényezőt kellett figyelembe venni. Alapvető jellemző volt a római házasságok bizonytalansága: a válások kevéssé szégyenteljes volta mellett az a mikroszimulációból kinyilvánuló számadat, hogy minden hatodik átlagos első házasság, melynél a férj 30, a felesége 20 éves, az egyik házastárs öt éven belüli halálával végződött. A jó házassághoz nyilvánvalóan megfelelő hozomány kellett, a családi vagyon azonban ezt limitálta. Tovább mérsékelhette a hozományok inflációját az a már az idősebb Catonál is megjelent irodalmi toposz, mely szerint a nagy hozományt a férfiak inkább tehernek tekintették, mivel az ilyen feleségek (*uxores dotatae*) uralkodtak férjükön (Aulus Gellius, NA 17.6).¹⁰

⁹ Az egyetlen döntően eltérő adat a Kr. u. 5. századból származik: ekkor Maiorianus császár törvényben próbálja korlátozni, hogy a lánygyermek családjá mekkora, a hozománnyal versengő házasság előtti ajándékban részeseddhet. Ez a későantik jelenség valószínűleg azt mutatja, hogy nem állt rendelkezésre elegendő számú menyasszony (Maior. Nov. 6.9,458).

¹⁰ Lkl. később Horatius, Carm. 3.24; Seneca, Matrim. fr.87; Iuvenalis, Sat. 6.136; Martialis (Epig. 8.12.) találon azt írja, hogy nem akar férjhez menni egy gazdag nőhöz.

Meghatározó bizonytalansági tényező volt a gyakori válás is. A hozomány itt annak a veszélynek volt kitéve, hogy bár válás vagy a férj halála esetén a feleség kezdeményezhette az összeg visszatérítését, annak egy részét visszatarthatták a gyermekek számára, és olyan esetekben is, ha a feleség családját tartották felelősnek a válásért. Így a feleség vagyonának egy része esetleg még tovább is osztódhatott az egykori férj különböző házasságokból származó gyermekei között. A válás azonban kétélű fegyver volt, hiszen a feleségek saját, egyoldalú kezdeményezésükkel is elválhattak férjüktől, és a hozomány elvesztésének veszélye bizonyos mértékig visszatarthatta a férjet attól, hogy rosszul bánjon feleségével. A feleség ilyen szabadsága azután hosszú időre eltűnt Európából.

Saller konklúziójában még egyszer világossá teszi álláspontját, mely elveti a Bodin óta bevett progresszív családtörténeti nézőpontot: a római család története nem az érzelemmentes patriarchia paradigmája, és nem tekinthető a felvilágosult, modern, gyermekközpontú családok ellentétes előképének. A zsidó-keresztény humánus család kialakulásának képevel a szerző szembeállítja az idősebb Cato és Augustinus álláspontját a gyermekek és feleségek megfenyítéséről; az összehasonlításból a keresztény egyházatya kerül ki vesztesen, aki pártolja a családtagok ütlegetését. Ha van progresszív elem a család történetében, az nem a családi érzés kialakulása, hanem a státuskülönbségek eltörlése a háztartáson belül. Sallernek sikerül kétségbe vonnia a szigorú paterfamilias hagyományos sztereotípiáját – és helyére a gyakorlatias, de törődő apák képét állítja, akik szeretik gyermekeiket, és törődnek fizikai és morális neveletésükkel, sőt gondolnak arra az esetre is, ha maguk nem lennének képesek felnevelni őket. A könyv egyik recenzense felsóhajt: tényleg ennyire hasonlítottak a rómaiak ránk?¹¹

A kérdés nyilvánvalóan arra a hagyományos felfogásra utal, hogy a társadalomtörténészek, mint történészek sajátja, hogy elemzéseikben „korszakokat”, ellentétpár-változásokat és azok okait írják le: azaz azt, hogy a rómaiak (rövid távon) hogyan változtak és hogy (a hosszú távú változások eredményeképp) hogyan különböztek tőlünk. Az Annales-iskola *continuité*-je és a foucault-i történetírás meghatározó diszkontinuitása¹² közepette a római család történetének modern elemzései sokszor még mindig ilyen diakronikus, a családi élet és érzelmek egyirányú „fejlődését” leíró konstrukciókkal dolgoztak. Saller érdeme, hogy sikerült szakítania ezzel a nézőponttal, és egy döntően szinkronikus, és minden további kutatás számára meghatározó elemzést nyújtania a demográfiai adatok, kulturális értékek és egyéni célok komplex viszonyáról egy kifinomult társadalmi és jogi rendszerben. Van, amit elvesztünk a narratív leírással és a rómaiaknak a mai kutatásokban megszokott pozíciójával, amely bennük kívánja azonosítani a tőlünk örökké különböző Másik kulturális paradigmáját. Van, amit nyerünk a modern demográfiai módszerek alkalmazásával és az összehasonlító társadalomtudományi elemzéssel: a fentebb ismertetett konkrét eredmények mellett talán azt is, hogy egy ókortudományi sakkönyv más korszakok kutatói és a tágabb publikum számára is érdekes lehet.

¹¹ Grubb, J. E.: *Classical Philology* 93, 1998. 90–100.

¹² Saller nem ért egyet Foucault-nak az antik család és szexualitás történetére vonatkozó elemzésével. Lásd: Cohen, D. – Saller, R.: „Foucault on sexuality in Graeco-Roman antiquity”. In: *Foucault and the Writing of History*. Szerk.: Goldstein, J. Oxford, 1994. 36–59.